

УДК [[392.81:398.332.4]:392.5](=161.2)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2023.04.986>

ОБРЯДОВА ЇЖА В ОНЕЙРОМАНТИЧНИХ ПРАКТИКАХ УКРАЇНЦІВ

Олена СЕРЕБРЯКОВА

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1039-2920>

кандидатка історичних наук,
старша наукова співробітниця,
Інститут народознавства НАН України,
відділ етнології сучасності,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: o-sereb@ukr.net

Метою розвідки є висвітлення пласту звичаєво-обрядових і світоглядних явищ, пов'язаних із ворожіннями про майбутнього чоловіка (дружину) за допомогою обрядової їжі.

Об'єктом дослідження є традиційний світогляд і звичаєво-обрядова культура жителів різних регіонів України, а *предметом* — ворожіння з обрядовою їжею задля викликання віщого сну про судженого(у), до яких вдавалися українці під час зимових свят. Звернуто увагу на асортимент «віщих» страв та їх рецептуру, встановлено час, місця проведення та склад виконавців дивінацій, розкрито акціональний та вербальний рівні онейромантичних дій. Охарактеризовано локальні відмінності, повір'я, звичаєві настанови, ритуальні табу тощо. Виявлено та детально досліджено архаїчні способи використання та отримання складників, наприклад для приготування ритуального печива. У цьому сенсі цікавим є той факт, що обрядова їжа була своєрідним медіатором між «цим» та «іншим» світом, звідки й надходила «пророча» інформація. Відзначимо, що подекуди дівчата та парубки могли завбачити свою шлюбну долю лише за виконання певних умов, які власне й передували онейромантичним практикам.

Джерельною основою статті є матеріали польових досліджень, краєзнавчі розвідки, праці другої половини XIX — початку XXI ст.

Методологія розвідки ґрунтується на загальнонаукових методологічних принципах та основних вимогах, які ставляться щодо праць історико-етнологічного спрямування.

Ключові слова: ворожба (ворожіння, дивінації, мантичні дії/практики), українці, обрядова їжа, вода, сіль, кілки, одяг, рушник, ложка.

Olena SEREBRYAKOVA

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1039-2920>

Candidate of Historical Sciences (= Ph.D. in History),
Senior researcher of the department of Modern Ethnology

of the Ethnology Institute

of the National Academy of Sciences of Ukraine,

15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine,

e-mail: o-sereb@ukr.net

RITUAL FOOD IN ONEIROMANTIC PRACTICES OF UKRAINIANS

The aim of the offered article is coverage of the layer of customary and ritual, worldview phenomena associated to divination about the future husband (wife) with the help of ritual food.

The *object* of the research is the traditional worldview, the customs and rite culture of the residents of different regions of Ukraine, and the *subject* — fortune-telling with ritual food to induce prophetic dreams about the bridegroom (bride), which Ukrainians resorted to during various winter calendar holidays (Introduction to the Church of the Most Holy Theotokos, Saint Catherine, Andrew, New Year). Attention is paid to the assortment of «prophetic» food and its recipe, the time, venue and composition of the divination performers have been established, the action and verbal levels of oneiromantic practices are revealed. Local differences, beliefs, customary instructions, ritual taboos etc., related to the prediction the person, appearance of the future husband (wife) etc. are characterized. Archaic ways of using and obtaining ingredients were identified and studied in detail, for example, for making ritual cookies (pulling bushes, «riding», «jumping» on a «prophetic» peg, using «silent» water brought from the river, wells in the mouth). In this sense, the fact that ritual food was a kind of mediator between «this» and «another» world, from where «prophetic» information came, is interesting. It should be noted that in some places girls and boys could foresee their marriage fate only if certain conditions were met, which actually preceded oneiromantic practices. It was noted that in some cases, oneiromantic practices were combined with fortune-telling with seeds, stakes, the custom of «biting the kalyta» and were a kind of continuation or completion of them. In addition, in order to increase the effectiveness of the rituals, Ukrainian youth used proverbs, prayers as well as clothes and some household items that could be intentionally steal. Mythologically marked places are important, which were associated with the location and connection to the «other» world of the souls of ancestors, household spirits, etc.

The *basis* of the article are the materials of the field research, local folklore articles and works of the second half of the nineteenth and the beginning of the twenty-first centuries.

The *methodology* of this work is based on general scientific methodological principles and the basic requirements that apply to the works of historical and ethnological direction. The author uses a various methods (field observation, comparative-historical, comparative, reconstructive, structural-semantic).

Keywords: mantic actions/practices (divination), Ukrainians, ritual food, water, salt, pegs, clothes, towel, spoon.

Вступ. Серед різноманітних календарних дивінацій, мабуть, наймістичнішими є такі, в яких можна побачити свого(ю) нареченого(у) у віщому сні. *Об'єктом* дослідження є традиційний світогляд і звичаєво-обрядова культура жителів різних регіонів України, а *предметом* — ворожіння з обрядовою їжею задля викликання віщого сну про судженого(у), до яких вдавалися українці під час зимових свят.

Методологія розвідки ґрунтується на загальнонаукових методологічних принципах та основних вимогах, які ставляться щодо праць історико-етнологічного спрямування.

Основний фактографічний масив дослідження становлять напрацювання низки дослідників другої половини ХІХ — початку ХХІ ст.: М. Маркевича, П. Чубинського, І. Беньковського, В. Шухевича, Я. Пастернака, В. Машкаринця, Р. Кіся, М. Марерчик, К. Кутельмаха, Й. Вархола, А. Мойсея та ін., а також рукописні матеріали, що зберігаються в архівах Інституту народознавства НАН України та Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України. Залучення емпіричних архівних даних разом з результатами напрацювань етнологів в сучасну пору дають можливість повною мірою розкрити тематику дослідження.

Основна частина. Передбачення майбутнього за допомогою тлумачення віщих сновидінь — архаїчний вид побутової та обрядової мантики, різні прояви якої збереглися у культурі багатьох народів світу до найновіших часів. Важливе місце посідала онейромантика¹ й у звичаєвій традиції українців, про що свідчить загальне поширення низки популярних календарно-обрядових матримоніальних ворожінь. Вдаючись до певних магічно-символічних дій, наприклад із ритуальною їжею, українки прагнули накликати віщий сон і побачити у ньому свого судженого². Подекуди в такий спосіб ворожили й парубки.

Для цього в деяких гуцульських селах насамперед дотримувалися специфічних настанов стосовно використання та отримання складників для приготування ритуальних страв. У Стебному на Рахів-

щині³ «віщий» кілок (дев'ятий), з яким поворожили на подвір'ї на свято Андрія, несли до хати. Дехто зі старожилів зауважив, що «ни треба нести єго під плечем, брати треба помижи ноги, тай прискакати на нему, і ни їхати на нему, і ни нести. Так ик на мітлі (сміється). Приїхала на колу, порубала» й, розпаливши ним ватру, пекла два коржик (один із цукром, інший з сіллю). Відтак, юнка мала з'їсти половину кожного з них, а решту покласти під подушку, щоб наснити нареченого. Так само повинен зробити й хлопець, який теж забажав так поворожити. Подібно чинили юні гуцулки у Ясіні, використовуючи для ворожби «пляцок», спечений на трісках із такого кілка. У Розтоках «їхали на нему д'хаті», а відтак розпилювали на «дев'ять кусників, а тих дев'ять кусників ше на дев'ять». У схожий спосіб в Устеріках на Верховинщині дев'ятий кілок так само належало «уломити та й звести д'хаті, попилити, спалити, з попелу пляцок такий випечи, ще й посолити добре». В усіх цих селах вірили, що завдяки таким діям суджений «такі по правді при-сниться» і віщий сон обов'язково збудеться: «Аж ти єго ни пізнаєш, аж ти єго ни знаєш, але в лице ти єго будеш видіти» [2, арк. 23—24, 92, 146; 3, с. 136]. У тому ж були певні й у Одаях (Тлумаччина), Кальнику (Мукачівщина), Щербівці (Воловеччина), Лівівові (Бардіївщина), Зіболках (Жовківщина), де відданиці також на ніч підкладали собі під подушку ритуальне печиво (коржик, хлібець, оципок тощо). У деяких місцевостях, аби замісити тісто, дівчата носили «губою воду» з криниці. А, скажімо, у с. Зелена Діброва на Черкащині «під голови» клали хліб, який висмоктали [4, арк. 91; 5, с. 23; 6, с. 167—168; 7, с. 276; 8, с. 334, 9, с. 60].

З-поміж інших цікавинок відзначимо й оригінальні приписи, яких дотримувалися гуцулки. Ватру в печі належало розкласти з глогу (шипшини), дров, сухих палиць, які «приволочили за ногою з лісу» та дрібненько порубали (сс. Барвінкове, Ільці, смт Верховина Верховинського р-ну). Аби наснити свого судженого, подекуди на Верховинщині потрібно було «лягти на піч стародавню головоу у кут» або поза каглу печі, а відтак покласти під голову цілий або половину коржика (сс. Барвінкове, Яблуниця). Про цікаві деталі оповіла уродженка с. Ясіня на Рахів-

¹ Від грец. *ὄνειρος* — сон, *μαντεία* — ворожіння.

² Про інші способи викликання віщого сну про судженого див. дет. [1, с. 187—206].

³ Тут і надалі подано дані згідно з адміністративним поділом України до 2020 року.

Іл. 1. Кайдаш-Машківська К. Свято калити. 1987 р., с. Стеблів Черкаська обл. Корсунь-Шевченківська художня галерея

Іл. 2, 3. Традиційний звичай «кусання калити». Фото Є. Кравца 13.12.2019 р.

щині: «... Печемо єго. Тай витак кладемо ноги у міх, легаємо спати і того пляцка гриземо...» [2, арк. 92; 3, с. 116, 118, 129, 140].

Своєрідні звичаї побутували на Іршавщині. У с. Гребля дівчата постили протягом усього свята Ан-

дрія, а ввечері різали на дві частини хлібину. Одну з'їдали під час вечері, а іншу загортали в чоловічій одяг (сорочку, штани, шапку, безрукавку-«лайбик») та клали під перину або голову. У Білках, Луковому, з'ївши половину скибки хліба, неodrужені дівчата і парубки другу («віщу») загортали в рушник. За віруваннями, хто присниться, той буде чоловіком або дружиною [10, арк. 77, 79, 80].

На Кременеччині (м. Шумськ) в онейромантичних діях дівчата використовували шматочки хліба та вуглини, які перед сном замотували в рукав сорочки. Слід зазначити, що на початку такі дивінації були колективними [11, с. 259].

Джерельні відомості, які почерпуємо з етнографічної літератури та власних польових матеріалів, подають ще й такі рідкісні варіанти онейромантичних практик. Вони нагадують відомий календарний звичай «кусати калиту» (іл. 1, 2, 3). На Поділлі (Чортківщина) обрядовий хліб спочатку чіпляли на шнурок до сволока та кусали, маючи три спроби, а потім залишки клали під подушку. Аналогічно на Підгаєччині куснем цієї паляниці, крім дівчат, послуговувались і хлопці, вірячи, що «котра дівчина присниться — з тією ожениється». Прикметно, що парубка, який не міг відкусити хлібину за три рази, «не вважали за парубка і він ще довго не міг женитися». Ті ж, кому пощастило, для віщого сну власне й використовували шматок, який вдалося «добути» [12, с. 75; 13, с. 72, 73]. Подібний, проте суто дівочий, мантичний звичай авторка занотувала на Покутті (Городенківщина): «Ади 12-го грудне тако в'єзали корж прісній на нитку і ти підскакувала без рук, без нічого писком мала то вкусити собі. Ну та й вкусила, кладеш під подушку котрий тобі приснитьсясі. Хто не вкусит, той немає, шо класти. Всі дівчєта йго пекли і обов'язково несли воду писком. Нитка причіплена, коліс лямпи були, тамка такій був гачок, шо лямпа закладєна на той гачок. Лиш дівчєта кусали і той шматок ставили під подушку. І котрий тобі приснивсі, той твій буде. І це істинна правда, бо я переконана на собі!..» (с. Михальче) [14, арк. 158].

Готуючи для онейромантичних дій ритуальну страву, яка обов'язково мала бути солоною, дівчата-«ворожки» суворо дотримувалися рецептури. Так, на Овруччині (с. Городець) брали по ложці муки, солі й води, а спечену пампушку клали під подушку. На

Верховинщині (сміт Верховина) гуцулки напередодні Введення постили цілий день, а перед сном так само підкладали під голову коржик. Помолившись Богу, просили в нього доброї долі. З цих же інгредієнтів у переддень Андрія готували солений «плячок» і в селах Новоград-Волинщини. Проте тут відданиця відразу його їла і вже після цього протягом дня утримувалася від їжі та пиття. Сподіваючись наснити судженого, який подасть їй воду, лягала на голій підлозі, підклавши під голову кожух [3, с. 116; 9, с. 61; 15, с. 190].

На це ж розраховували й подекуди на Волині, з'їдаючи на вибір багато солоної їжі або наперсток солі та примовляючи: «Сужений, ряжений, прийди до мене вночі і напій мене» [16, с. 561]. Інакше чинили у наддніпрянських селах, готуючи «напій» з наперстка солі і муки, які збовтували у воді. Це перед сном можна було спожити великий солений корж чи щось солоне [3, с. 333; 17, с. 20, 21]. У деяких місцевостях Буковини дівчата могли на ніч скуштувати, наприклад, оселедець або бринзу [18, с. 200].

Солону страву їли на ніч й у гуцульських селах, «просячи у Покрови прислати судженого з водичкою, аби наснивсь». Подекуди для приготування цієї ритуальної їжі послуговувалися «німою» водою: «На Андрея треба ротом наносити води, сплювати, на тому замісити солоний такий коржик і спекти. І той коржик з'їсти. Легаєш спати і екши вночі приснитись хлопець, що подає води, той буде жених» (с. Космач Косівського р-ну); «На Андрея брали воду і носили з ріки ротом, я сама це робила. Треба було вклікнути, набрати ротом, принести до хати, на тій воді замісити коржик, але добре посолити, і той коржик спечи. І потім треба коржик той з'їсти і лігати спати. І обов'язково має приснитися хлопець, що подає воду пити» (с. Середній Березів Косівського р-ну); «Увечері перед Андреем ідуть дівчата по воду... І мала дівчина набирати ротом води, принести до хати. На тарілочку вилити цю водичку і замісити собі такий коржик. Лижку муки, ложку солі. І це мала спечі, цілий день не мала їсти... і половину коржика цього з'їсти, і тоді лягати спати... І половину коржика того собі мала класти під голову. І це її доля мала се приснити. Її сужений хлопець» (с. Яблунця Верховинського р-ну) [3, с. 140; 19, с. 179; 20, арк. 63].

На «німій» воді замішували тісто й подекуди на Волині: «На Андрія приносили з колодязя води в роті,

замішували на ній паляничку з сіллю, їли і лягали спати, має приснитися хлопець, що подасть напитися, це — жених» (с. Раковець Збарзького р-ну). Детальніший опис ворожби подав І. Беньковський. За його записами, у кінці XIX століття на Андрія дівчата голодували протягом цього дня, а ввечері «по заході сонця» йшли до криниці по «німу» воду (хоча частіше приносили звичайну). Прийшовши до хати, замішували на ній тісто для маленького коржика, яке зумисне пересоловали. Спечену страву перед сном їли «на що серце» та потім, яка би не була спрага, утримувались від пиття води. Лише у такому випадку наснитись суджений, який втамує її (села Старокостянтинівського повіту) [3, с. 282; 21, с. 100—101]. За спогадами однієї покутянки, вона «на Андрея... той корж солений ледве з'їла», однак таки побачила уві сні якогось парубка, що подав їй води (с. Тростянка Коломийського р-ну) [22, арк. 47].

З такою ж метою ворожіння здійснювали й на теренах Слобідської України. За звичаєм, якого на початку XX століття дотримувалися на Куп'янщині, напередодні Андрія або в це свято відданиці так само постили цілий день, а перед сном з'їдали невеликий, але дуже солений коржик чи випивали наперсток води з сіллю. Поклонившись сто разів, просили святого Андрія показати уві сні судженого. На Валуйщині «під Новий год дівчата беруть наперсток соли, наперсток муки і наперсток води: ото зїдять усе, тоді вже нічого не їдять і не пють на ніч, і лягаючи спати проказують: "Хто мій сужений-ряжений, той напоє мене!" . Ото вже як судиться, прийде во сні й напува» [23, с. 179; 24, с. 159].

На Волині у схожий спосіб ворожили з млинцем: «На Багатий вечір ворожили. Брали по наперстку солі, води, муки, пекли млинчик, його треба було з'їсти і лягти спати. Мало приснитися, що хтось дасть напитися води — той буде чоловіком» (с. Шумбар Шумського р-ну) [3, с. 288].

За записом В. Шухевича, «з одної порції муки, одної порції води, одної соли» колись пекли паляничку гуцулки. Напередодні свята Андрія її належало з'їсти перед сном і як би не хотілося пити, дівчата мали утримуватися від споживання води. Лягаючи спати, також належало підкласти під голову свою сорочку та чоловічі гаті, які використовували під час ворожіння із розсипанням і «заволочуванням» насіння. Побачене уві сні тлумачили так: «... її снить ся звичайно, що

суджений несе єї подарунок; як несе пів колача, то він буде з нею жити лише пів віка, а як цілий колач, то цілий вік, а як приснить ся єї, що пес єї укусив, то вона зведе ся дівкою. — Як принесе суджений молоко у дійниці в дарунку, то она буде богачка, а як пироги в глиняній мисці, то вона буде мати долю, але буде бідна. — Як же приснить ся єї, що суджений несе у дійниці молоко, а вона придивить ся ліпше та узрить, що се горшя не дійниця, то зразу будуть богати, а потім бідні» [25, с. 275].

Цікавий варіант обрядодій з соленим коржиком та одягом у сучасну пору зафіксували О. Васянович та М. Курінна у с. Ільці Верховинського р-ну. За приписами, на свято Введення треба постити, а перед сном, ставши на порозі, з'їсти половинку цієї обрядової страви і промовити молитву. Відтак «всю одягу кладете під подушку, половину цього коржика і лягаєте спат. І що вам присниться» [3, с. 129].

У деяких місцевостях дівчата з'їдали половину солоного коржика, а другу залишали для судженого під подушкою, аби він прийшов уві сні її скуштувати. Так у другій половині XIX століття чинили у наддніпрянських селах на свято Андрія. А дехто використовував шматочок хліба з сіллю. Тоді майбутній чоловік аналогічно мав поділитися ним [17, с. 20—21].

Подібні обрядодії практикували гуцулки у Розтоках на Рахівщині, готуючи коржик із дев'яти ложок муки, солі та води. Лягаючи спати, з'їдали лише пів цього солоного коржа: «пив дівки їли, а пив суженим лишели. Ми лиш кушили, та то таке було солене». А ось що пригадала одна з жительок с. Баня Березова на Косівщині про подібні ворожіння на Катерини:

Іл. 4. Біля криниці у святковий день. 1915 рік. Село Шевченкове на Черкащині [опубл.: 28, № 4]

«Пекли на самий сировици корж. Їли перед тим, як лігали спати. А води так си хочет, шо най Бох боронит, а пити ни мош, бо має приснитиси той, шо води міні подає» [2, арк. 146; 26, арк. 3].

Подекуди на Вижниччині для посилення результативності ворожби здійснювали ще й такі обрядодії: «на Андря та то бересе ложку соли, ложку муки і міситсе, тото спече кукуц на грани (вогні). І випиває трошки води, бо каже, я тепер не п'ю води, бо не можна. І тепер кладе то горце води під постіль, де спит. І вночи має приснитисе суджений, що дає їй пити води» (с. Виженка) [27, арк. 42].

Окремі приклади досліджуваних ворожінь свідчать про те, що де-не-де на Тернопільщині та Івано-Франківщині відданиці лише клали під подушку солоні ритуальні страви (пампушки, пироги): «На Андрія пекли пампушки, вода, сіль, мука, їли їх і лягали спати. Як присниться хлопець, що дасть напитися води, то це суджений» (с. Людвиге Шумського р-ну); «Клали пиріг такий солений і хто присниться. Не треба було пити води і класти під подушку і хто там тобі присниться. Але то неправда ⁴ була! Мені приснився такий моряк (сміється. — О. С.). Ліпила тут на вечорницях, брала з собов та й клала під подушку. Воду ротом носили з криниці або навіть, як річка близько, то з потока. Але це давно. Я знаю ми біля Старащенків, то носили з потока. І набереш води, несеши, а хлопці знають та й смішать, воду випустив і нема. Як ніхто з дівчат не міг принести води, то лили звичайну з відра, з криниці і ворожили» (с. Топорівці Городенківського р-ну) [3, с. 287—288; 14, арк. 131] (іл. 4, 5, 6).

Своєрідно у Андріївський вечір на початку XX століття ворожили з варениками у селах Житомирського повіту. За даними В. Кравченка, «на

⁴ Про правдивість навороженого оповіла жителька с. Стебний, що на Рахівщині. Із розповідей своєї хресної мами вона довідалась, як колись ворожила її свекруха за порадою господині двору, в якому служила: «...Тай рано встает. А та вже баба любопитна. — Ну, шо тобі си дівко сніло?... Міні сі сніло всеке, я пусто голодна була цілий день... Та мині си снів ваш дідо. А баба тилько сказала, — То, я може вмру, а ти, може будеш і жити з моім дідом, лешісі. Ну вин ни був, гет таки старий. Минули роки, та сі стало. Баба вмерла, а вона лишилася на хазяйстві і діти мали, діти подружили, синів трьох мала від діда. Так шо я вам кажу, шо це правдиво» [2, арк. 24].

Андрея ліплять вареники і першого перев'яжуть чирвоною ниткою і носить його цілий день вареного в кишені, а як лягає спати, так їдного ріжка одкусить і другого і положить під голову під подушку. Це вже неї кавалер присниця» [30, с. 114].

Подекуди на Київщині (Баришівщина) дівчина на порі у передноворічну ніч сподівалася наснити загаданого хлопця та вийти за нього заміж, поклавши під подушку папірець з парубочим іменем, який витягнула під час ворожби з варениками. Зазначимо, що «віщим» вважали той вареник, який першим випливав на поверхню (с. Яблунове). Ще на Новий рік можна було скористатись «крайчиком хліба з сулькою» та примовити: «Ложусь я спати між горами. Ложу хліб і суль под головами. Дай мені, Боже, того в сні повидати, з ким я буду віку доживати» (с. Лук'янівка) [3, с. 150; 31, арк. 23].

Завдяки записам К. Кутельмаха з Полісся довідемося про ворожбу з іншими обрядовими стравами. За спогадами старожилів, аби наснити нареченого «перед Новим годом дівчата їли кутю і кожну страву брали в платочок потрошку. І вже як лягали спати, то клали собі під голову. І вже який хлопець їй присниться, за того вона заміж вийде» (с. Левковичі Овруцького р-ну). В іншому селі цього ж району послуговувались кутею, що їй належало вкрасти, сховати і від того часу ні з ким не розмовляти: «Кралі кутю дома (під час урочистої вечері). Вкраде, щоб ніхто не бачив да заховає, да вже ні до кого не гомонит. Да лягає спати, да що їй присниться (тобто який парубок)» (с. Бігунь). Зрідка дівчата на виданні навмисно вибивали першу ложку куті з рук батька. Відтак потай ховали розсіпане під свою подушку в надії побачити судженого уві сні. Ось що пригадала одна з інформаторок: «То так і в нашій семі було. Батько набрав, только так-о вже заносить (до рота), а старша сестра — бах! По той ложці. Та кутя вибилась, висипалась. То батько ложкою по лобу — бах!» (с. Норинці Народицького р-ну) [32, с. 205].

Дещо в інший спосіб ворожіння здійснювали на теренах Бойківщини, зокрема на Міжгірщині: «Цілий день постили на Андрея, а ввечері повечеряють та озьмуть собі тої вечері та кладуть під голову та кажуть: “Андрію, дай мі Боже знати з ким буду жито жати”. Аби їй ся приснило. То се коли лягали спати. Хліб уже на вечерю їли ци шо би не било» (с. Синевир) [33, арк. 19].

Іл. 5. Гуцулки біля криниці. Фото М. Сеньковський. Косівський фотоальбом. Листівки та фотографії Гуцульщини 1920—1930 років [опубл.: 29, № 90]

Іл. 6. Гуцулки. 1913 рік. Надіслав Б. Павлюк. Косівський фотоальбом. Листівки та фотографії Гуцульщини 1920—1930 років [опубл.: 29, № 48]

Магічними властивостями українці наділяли й деякі ритуальні предмети. На Покутті під подушку дівчина клала ложку, якою послуговувалася під час вечері на перший Святий вечір (с. Гарасимів), а на Бойківщині — рушник, «шо на нім тарілки стоять при Вечері» (с. Либохора) [4, арк. 142—143; 34, арк. 135].

На Пряшівщині вважали, що наречений покажеться уві сні, якщо в різдвяну ніч лемківчанка покладе під подушку недоїдок яблука, яке надкушуватиме протягом 12 днів («від Луції до Велії») [35, с. 293].

Принагідно зазначимо, що низка прикладів засвідчує й інше функційне призначення обрядової їжі, яку чіпляли за шнурок або нитку до сволока. Так, скажімо, на Рогатинщині та Перемишлянщині дівчата передбачали, «котра сі борше віддасть»: «скакали та їли паляницю: хто перша вкусить, та перша вийде заміж» [36, арк. 28, 37, 58]. На Борщівщині відданиці на Андрія кусали корж і «вмить бігли на двір слухати, в котрій стороні гавкає собака, туди дана дівчина піде заміж» [37, с. 70]. На Бучаччині до балабушків мав підстрибнути пес. За віруваннями, «до якого балабушка він підскачить скоріше, та скоріше вийде заміж» [38, с. 344]. Подібно ворожили й тлумачили висліди дивінацій в одному з українських сіл Молдови [39, арк. 57]. Завдяки спритності парубків, які у схожий спосіб по черзі підскакували та намагалися надкусити коржик, дівчата на Заставнівщині довідувалися з ким судилося побратися. З цією метою уважно придивлялися до того, чий корж і який хлопець його надкусить. Вірили, що той і буде нареченим [18, с. 201]. На Овідіопольщині в минулому дівчата старалися вломити і з'їсти хоч шматочок калити, яку без допомоги рук зірвав з цвяха зубами якийсь проворний юнак. За віруваннями, якщо дівчина так зробіть, «за неї будуть хлопці теж так сильно битися» [9, с. 71]. Шлюбні мотиви простежуємо й в обрядодіях на Новоград-Волинщині. У разі, коли після забави обрядова паляниця залишалася, то дівчата розламували її і роздавали усім присутнім, примовляючи: «калета, калета, солодка була, тепер ми її з'їли, за женихом полетіли» [11, с. 259].

Завдяки рідкісній інформації, яку Г. Дронів занотувала на Закарпатській Гуцульщині, довідуємось про те, що на свято Андрія відданиці мали шанс передбачити, як складеться їхнє подружнє життя. Для цього вони пекли два однакових «пляцка» («один з цукру, а другий из соли») і, не дивлячись, перекладали їх, а відтак обирали: «Єк озмемо из сільов, буде гірьке жете, з чоловіком буде гірько жити, а ек солодкий, ну то добре» (с. Стебний Рахівського р-ну) [2, арк. 92].

Висновки. Досліджувані онейромантичні практики були одним із способів ворожби в Андріївський

вечір або в його переддень. Подекуди з обрядовою їжею також ворожили у ніч перед Новим роком, зрідка — на Введення, Катерини. Зазвичай відданиці, а місцями й парубки прагнули наснити свого(ю) судженого(ну), поклавши ритуальну страву під подушку (голову), а зрідка — перину. В разі споживання соленої страви або «напою» у віщому сні очікували побачити, що наречений подасть воду або приїде скуштувати ту половину, що її зумисне залишали для нього. В онейромантичних практиках з ритуальним печивом (коржик, «пляцок», пампушка, хлібець, ошипок, млинець, пиріг тощо) українки дотримувалися особливих регламентацій стосовно використання та отримання складників для його приготування. Зокрема, волокли хмиз, «їхали», «скакали» на «віщому» кілочку, застосовували «німу» воду, яку приносили з ріки, криниці в устах, суворо притримувались рецептури, посту, табу на споживання води. Зауважено, що в деяких випадках такі мантичні дії поєднувалися із ворожіннями з насінням, кілками, звичаєм «кусати калиту» і були своєрідним їх продовженням чи завершенням. З-поміж локальних проявів варто відзначити можливість вибору «віщої» обрядової соленої їжі («напою»), кількість її споживання, пору доби для принесення води, способи отримання куті, табу на розмови, певні умови для реалізації дивінацій, пояснення вислідів ворожіння тощо. З'ясовано, що для посилення ефективності обрядодій послуговувалися примовками, молитвами, предметами одягу та побуту, які могли навмисно поцупити, а також здійснювали мантичні дії в порубіжних локусах.

1. Серебрякова О. Шлюбні ворожіння в календарній обрядовості українців. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2022. 248 с.
2. Архів Інституту народознавства НАНУ (далі — Архів ІН НАНУ). Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 658. Арк. 1—173.
3. Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість. Голов. ред. Г. Скрипник. НАН України; ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. Київ, 2016. 400 с.
4. Архів ІН НАНУ. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 704. Арк. 1—51.
5. Машкаринець В. Повіря на поодинокі свята в селі Кальнику. Подкарпатська Русь. Ужгород, 1930. Ч. 1—2. С. 22—25.
6. Вархол Й. Дівочі ворожіння в часі зимового сонцестояння. Науковий збірник музею української культури у Свиднику. Пряшів: Музей української культури, 1988. Т. 15. Кн. 1. С. 163—172.

7. Кісь Р., Маєрчик М. Аграрна верства архаїчної обрядовості Карпат (причинки до реконструкції етногенетичних процесів). *Народознавчі зошити*. 1998. № 3. С. 274—278.
8. Пастернак Я. Звичаї та вірування в с. Зіболках, Жовківського повіту. *Матеріяли до етнології й антропології*. Львів: З друкарні Наукового товариства імені Шевченка, 1929. Т. 21—22. Ч. 1. С. 321—352.
9. Копержинський К. Календар народньої обрядовості новорічного циклу. *Первісне громадянство та його пережитки на Україні*. Київ, 1929. Вип. 3. С. 14—97.
10. *Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського Національної академії наук України (далі — АНФРФ ІМФЕ НАНУ)*. Ф. 14-5. Од. зб. 50. Арк. 1—140.
11. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом: материалы и исследования, собранные д. чл. П.П. Чубинским*. Санкт-Петербург: Типография В. Безобразова и Комп., 1872. Т. III. Народный дневник. 490 с.
12. Аргюх Л. Село Товстенке вчора й сьогодні. *Народна творчість та етнографія*. Київ, 1993. № 2. С. 73—77.
13. Папіж В. Деякі релігійні обряди і звичаї Підгаєччини. *Підгаєцька земля: історико-мемуарний збірник*. Нью-Йорк; Лондон; Париж; Сідней; Торонто; Київ, 1980. 744 с.
14. *Архів ІН НАНУ*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 782. Арк. 1—253.
15. Kopernicki I. Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu. Z materyjałów zebranych przez P. Zofiję Rokossowską we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiąhelskim. *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządkiem A.M. Kosterkiewicza, 1887. Т. XI. Dz. III. S. 130—228.
16. Петров Н. О народных праздниках в юго-западной России. *Труды Киевской духовной академии*. 1871. Сентябрь. С. 551—600.
17. *Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян*. Сост. Маркевич Н.А. Киев: Добровольное общество любителей книги УРСР, 1991. 174 с.
18. Мойсей А.А. Магія і мантіка у народному календарі східнороманського населення Буковини. Чернівці: Друк Арт, 2008. 320 с.
19. Маковій Г.П. Затоптаний цвіт: народознавчі оповідки. Київ: Укр. письменник, 1993. 205 с.
20. *Архів ІН НАНУ*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 513. Арк. 1—73.
21. Бъньковскій И. Дѣвичій праздникъ св. Андрея. *Кіевская старина*. Київ: Типографія Г.Т. Корчакъ-Новицкаго, 1895. Т. 51. Кн. 12. Декабрь. С. 100—103.
22. *Архів ІН НАНУ*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 698. Арк. 1—116.
23. Иванов П. Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда, Харьковской губернии. *Сборникъ Харьковского Историко-Филологического Общества*. Харьков: Печатное Дело, 1907. Т. 17. 216 с.
24. Дикарев М. Народний календар Валуйського повіту (Борисівської волості) у Вороніжчині. *Матеріяли до українсько-руської етнології*. Львів, 1905. Т. VI. С. 113—204.
25. Шухевич В.О. *Гуцульщина*. Четверта частина. Друге видання. Верховина: Гуцульщина, 1999. 304 с.
26. *Архів ІН НАНУ*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 659. Арк. 1—186.
27. *Архів ІН НАНУ*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 281. Арк. 1—62.
28. *Україна й українці: типи, краєвиди, побут: набір з 30 подарунково-поштових листівок із фондів УЦНК «Музей Івана Гончара»*. Київ: Оранта, 2005. 30 с.
29. *Косівський фотоальбом. Листівки та фотографії Гуцульщини 1920—1930 років*. URL: http://www.kosivart.net/displayimage.php?album=150&pid=5002#top_display_media; <http://www.kosivart.net/displayimage.php?album=150&pid=9265>
30. *Звичаї в селі Забрідді та по деяких інших, недалеко від цього села місцевостях Житомирського повіту на Волині. Етнографічні матеріали, зібрані Кравченком Васильом*. Житомир: Робітник, 1920. 160 с.
31. *АНФРФ ІМФЕ НАНУ*. Ф. 14-3. Од. зб. 1072. Арк. 1—93.
32. Кутельмах К.М. Аграрні мотиви в календарній обрядовості поліщуків. *Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження*. Вип. 2. Овруччина 1995. Львів, 1999. С. 191—210.
33. *Архів ІН НАНУ*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 588. Арк. 1—123.
34. *Архів ІН НАНУ*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 787. Арк. 1—200.
35. Мушинка М. Духова культура. *Лемківщина: Земля — люди — історія — культура*. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1988. Т. II. С. 292—407.
36. *Архів ІН НАНУ*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 663. Арк. 1—65.
37. Скоропад В. Мої спогади. *Літопис Борщівщини: Історико-краєзнавчий збірник*. Вип. 3. Борщів: Чумацький шлях, 1993. 100 с.
38. Осика М. З нашого фольклору. *Бучач і Бучаччина: Історично-мемуарний збірник*. Нью-Йорк; Лондон; Париж; Сідней; Торонто, 1972. Т. XXVII. С. 332—368.
39. *Архів ІН НАНУ*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 568. Арк. 1—106.

REFERENCES

- Serebriakova, O. (2022). *Marriage divinations in the calendar rituals of Ukrainians* [in Ukrainian]. *Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Archive of the IN NANU)*. F. 1. Op. 2. Od. save 658 [in Ukrainian].
- Skrupnyk, H. (Ed.). (2016). *Ethnographic image of modern Ukraine. Corps of expeditionary folklore and ethnographic materials. Calendar rituals* (Vol. 6). NAN of Ukraine; IMFE named after M.T. Rylsky. Kyiv [in Ukrainian]. *Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 704 [in Ukrainian].

- Mashkarynets', V. (1930). Beliefs on some holidays in the village of Kalnyk. *Subcarpathian Russia* (Part 1—2, pp. 22—25). Uzhhorod [in Ukrainian].
- Varkhol, J. (1988). Girls fortune-telling during the winter solstice. *Naukovyj zbirnyk muzeiu ukrains'koi kul'tury u Svydnyku* (Vol. 15, book 1, pp. 163—172). Priashiv: Muzej ukrains'koi kul'tury [in Ukrainian].
- Kis', R., & Maierchuk, M. (1998). The agrarian layer of the archaic rituals of the Carpathians (reasons for the reconstruction of ethnogenetic processes). *Ethnology notebooks*, 3, 274—278 [in Ukrainian].
- Pasternak, Ya. (1929). Customs and beliefs in the village Zibolkah, Zhovkva district. *Materiialy do etnologii j antropologii* (Vol. 21—22, part 1, pp. 321—352). L'viv: Z drukarni Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka [in Ukrainian].
- Koperzhynsky, K. (1929). Calendar of folk rites of the New Year cycle. *Original citizenship and its remnants in Ukraine* (Issue 3, pp. 14—97). Kyiv [in Ukrainian].
- Archival scientific collections of manuscripts and audio recordings of M.T. Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (ASCMA IMFE NAN of Ukraine)*. F. 14—5. Act. 50 [in Ukrainian].
- Chubinsky, P.P. (Ed.). (1872). *Folk diary. Proceedings of the ethnographic-statistical expedition to the Western Russian region, equipped by the Imperial Russian Geographical Society: materials and research* (Vol. 3). Sankt-Peterburg [in Russian].
- Artiukh, L. (1993). The village of Tovstenke yesterday and today. *Narodna tvorchoist' ta etnografii*, 2, 73—77 [in Ukrainian].
- Papizh, V. (1980). Some religious rites and customs of Pidgaiechchyna. *Pidhaiets'ka zemlia: istoryko-memuarnyj zbirnyk*. N'iu-Jork; London; Paryzh; Sydnej; Toronto; Kyiv [in Ukrainian].
- Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 782 [in Ukrainian].
- Kopernicki, I. (1887). The sketch to the ethnography of the Ruthenians in Volyn from the materials collected by Mrs. Zofija Rokossowska in the village Yurkivshchyzna. *Zbior wiadomosci do antropologii krajowej* (Vol. 11, pp. 130—228) [in Polish].
- Petrov, N. (1871, september). About folk holidays in southwestern Russia. *Trudy Kyevskej dukhovnoj akademii* [in Russian].
- Markevich, N.A. (Ed.). (1991). *Customs, beliefs, cuisine and drinks of Ruthenians*. Kyiv: Dobrovol'noye obshchestvo lyubiteley knigi URSR [in Russian].
- Mojsej, A.A. (2008). *Magic and mantic in the folk calendar of the East-Romanian population of Bukovina*. Chernivtsi [in Ukrainian].
- Makovij, H.P. (1993). *Trampled flower: ethnographic stories*. Kyiv: Ukr. pys'mennyk [in Ukrainian].
- Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 513 [in Ukrainian].
- Ben'kovskiy, I. (1895, december). Maiden Feast of St. Andrew. *Kiyevskaya starina* (Vol. 51, book 12, pp. 100—103). Kyiv: Tipografiya G.T. Korchak-Novitskago [in Russian].
- Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 698 [in Ukrainian].
- Ivanov, P. (1907). *Life and beliefs of the peasants of the Kupyansk district, Kharkov province. Sbornik Har'kovskogo istoriko-filologicheskogo obshhestva* (Vol. 17). Kharkov: Pechatnoye Delo [in Russian].
- Dykarev, M. (1905). People's calendar of Valuysky district (Borysiv volost) in Voronezh region. *Materiialy do ukrains'ko-rus'koi etnol'ogii* (Vol. VI, pp. 113—204). Lviv [in Ukrainian].
- Shukhevych, V.O. (1999). *Hutsulshchyna* (Part 4). Second edition. Verkhovyna: Hutsul'schyna [in Ukrainian].
- Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 659 [in Ukrainian].
- Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 281 [in Ukrainian].
- (2005). *Ukraine and Ukrainians: types, landscapes, everyday life: a set of 30 gift postcards-pictures from the funds of the «Ivan Honchar Museum»*. Kyiv: Oranta [in Ukrainian].
- Kosiv photo album. Postcards and photographs of the Hutsul Region in the 1920 s and 1930 s years* [in Ukrainian].
- Kravchenko, V. (Ed.). (1920). *Customs in the village of Zabriddya and in some other localities not far from this village in Zhytomyr County in Volyn*. Zhytomyr: Robitnyk [in Ukrainian].
- ASCMA IMFE NAN of Ukraine*. F. 14—3. Act. 1072 [in Ukrainian].
- Kutel'makh, K.M. (1999). Agrarian motifs in the calendar rituals of the inhabitants of Polissia. *Polissia Ukrainy: materiialy istoryko-etnografichnoho doslidzhennia. Ovruchchyna 1995* (Issue 2, pp. 191—210). Lviv [in Ukrainian].
- Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 588 [in Ukrainian].
- Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 787 [in Ukrainian].
- Mushynka, M. (1988). Spiritual culture. *Lemkivshchyna: Zemlia — liudy — istoriia — kul'tura*. N'iu-Jork; Paryzh; Sydnej; Toronto [in Ukrainian].
- Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 663 [in Ukrainian].
- Skoropad, V. (1993). My memories. *Litopys Borschivshchyny: Istoryko-kraieznavchij zbirnyk* (Issue 3). Borschiv: Chumats'kyj shliakh [in Ukrainian].
- Osyka, M. (1972). From our folklore. *Buchach i Buchachchyna: Istorychno-memuarnyj zbirnyk*. N'iu-Jork; London; Paryzh; Sydnej; Toronto [in Ukrainian].
- Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 568. Arc. 1—106 [in Ukrainian].